

Предизвикателствата пред промишлеността

проф. д.ик.н. Иван Дочев

Резюме: В статията се разкриват причините, наложили реструктурирането на промишлеността.

Акцентира се на необходимостта от нарастващите роля и способност на промишлеността за преодоляване на икономическата криза чрез увеличаване на производството, повишаване на неговата ефективност, технологично развитие, подобряване на инвестиционната политика, конкуренция и др.

Авторът разглежда основните въпроси на Лисабонската стратегия и по-конкретно областите, в които България трябва да насочи своите усилия, както и възможностите за развитие на индустриалните фирми и тяхната конкурентоспособност.

Анализирани са и основните трудности, които ще съпътстват дейността на индустриалните фирми в условията на членство на България в ЕС.

Ключови думи: реструктуриране, инвестиции, иновации, бизнес среда, конкуренция.

JEL: L00, O14.

Увод

Преминването от централно планирана към пазарна икономика, средствата, методите, подходите съставляват основно съдържание на преходния период. Промислеността като основен отрасъл изпитва най-силно въздействието на протичащите процеси, а също така оказва решаващо влияние за правилното реализиране на икономическите закономерности. Предизвикателствата пред промишлеността са свързани с реструктурирането, инвестициите, иновациите, създаването на подходяща бизнес среда, която да позволява провеждането на лоялна, свършена конкуренция, чие то по-подробно разглеждане следва.

Промислеността през последните години претърпя съществени промени, наложени от прехода към пазарно стопанство. Една от тях е свързана с реструктурирането. Към реструктуриране се пристъпва по две причини: когато се сменя моделът на икономическото развитие и когато са изчерпани възможностите за осигуряване на икономически растеж. При тези обстоятелства след 1989 година в страната се пристъпи към реструктуриране, както на национално ниво за икономиката, така и по отделни отрасли и предприятия. Това реструктуриране започна при редица специфични условия. Няма икономически модел за смяна на централно регулирана с пазарна икономика. Всяка страна трябваше да търси свой път на решение. За България съдействие в това отношение ока-

за Международният валутен фонд чрез подписването на няколко споразумения, които спомогнаха за подготовката ни за членство в Европейския съюз. За разлика от другите източноевропейски страни – членки на ЕС, в България първо се проведе реституция, а след това се пристъпи към провеждане на приватизация. Това позволи да се придобие собственост, която предишните собственици не са притежавали, тъй като е създадена след това, без никаква компенсация за държавата. Водиха се много дела за придобиване на собственост, с което се попречи на нормалната работа на много предприятия.

Приватизацията като начин за увеличаване на частната собственост има своето положително значение за реструктурирането, но за страната ни тя се проведе при редица специфични обстоятелства. Вместо предприятията да се стабилизират и да се продават на по-високи цени, действията бяха в обратна посока. Правеше се всичко възможно за намаляване на производството, за разграбване на имуществото, за да се докарат предприятията до лошо финансово състояние, за да бъдат придобити на по-ниски цени, а в много случаи и на безценица, както например приватизацията на „Кремиковци“ – за един долар. Много от предприятията бяха приватизирани чрез РМД, които облагодетелстваха назначените по това време ръководители, близки до политическата власт. По този начин преобладаващата част от собствеността, създадена с неуморния труд на поколения българи, премина в частна собственост и впоследствие се формираха много богати фамилии и фирми.

Друга особеност е, че Международният валутен фонд наложи на България нови приоритети за развитие на отраслите. След 1990 година вместо да се запази приоритетът на промишлеността се прие, че приоритетен отрасъл следва да бъде селското стопанство.

Известна е приетата научна теза на Алвин Тофлер за цивилизованите вълни, според които първата вълна е селското стопанство, втората е индустриализацията, а третата вълна е създаването на информационната икономика или икономика на знанието. На страната ни се препоръча първата вълна, резултатите от което се виждат в разрушаването на отрасъла и неговото значително изоставане от европейските стандарти. Тази смяна на приоритетите най-чувствително се отрази на промишлеността. През 1989 година в промишлеността беше създаден 69,5 % от обществения продукт и 58,9 % от националния доход, бяха заети 1 570 354 души персонал, в това число в машиностроителната и електротехническата промишленост – 558 120 души, в шивашката промишленост – 80 467 души. (Статистически годишник 1990 г., с. 119, 141.) Силно развитие показваше химическата промишленост, енергетиката, хранително-вкусовата промишленост.

Намаленото внимание към промишлеността, незаинтересоваността на държавата към този отрасъл значително понижиха ролята на промишлеността и създадоха големи затруднения за преходния период. През 2005 година относителният дял на промишлеността в създаването на брутния вътрешен продукт е 24,2 %, а числеността на персонала е намалена на 641 195 души, от които в шивашката промишленост 177 259 души. Намаляването на персонала в промишлеността с 929 159 души, съпроводено с намаления обем продукция и национален доход, би могло да се преодолее, ако е за сметка на въвеждането на нови технологии и техника и значително повишаване производителността на труда. Действителността обаче не е такава. Особено чувствително е намаляването на персонала в машиностроителната и електротехническата промишленост, които са в основата на създаването на информаци-

онната икономика. През 2005 година в този отрасъл работят 96 073 души или с 462 047 души по-малко. В резултат относителният дял на машиностроенето от 33,44 % намалява на 9,6 % от промишлената продукция (Статистически годишник 2006 г., с. 93). Увеличеният брой на заетите в шивашката промишленост превърна този отрасъл в приоритетен, тъй като там са заети 28 % от работещите в промишлеността, независимо че основно там се работи на ишлеме и развитието на отрасъла се дължи на по-ниското заплащане на труда.

Въпреки тези неблагоприятни обстоятелства за промишлеността през преходния период, подготовката на страната за членство в Европейския съюз, предоставените ресурси от Европейската комисия, както и от МВФ, на практика показаха, че промишлеността е един от първите отрасли, които са в състояние да съдействат за подобряване на икономическата ситуация и за създаване на подходяща бизнес среда. Потвърждение за това е, че преговорната глава за членство в ЕС беше приета като една от първите и без затруднения съвместно с главата за малките и средни предприятия. Осъзнато бе, че продукцията на промишлеността се потребява от другите сектори и особено от селското стопанство, сектора на услугите, строителството, и че промишлеността е потребител на това, което създават другите отрасли. Продукцията на промишлеността е обект на вътрешно общностна търговия (търговия в рамките на ЕС) и за износ (търговия със страните извън ЕС). Всепризнато е, че промишлеността е с най-голямо значение за развитие на „икономиката на знанието“. Тази висока оценка намери израз в договора за ЕС (известен като договора Маастрихт от 1992 г.).

Благоприятната обстановка в последните години създаде възможност промишлеността

да бъде двигател на обновлението, иновациите и осигуряването на икономическия растеж. Данните показват, че нарастването на промишлената продукция изпреварва нарастването на брутният вътрешен продукт.

Нараства ролята на промишлеността в способността на икономиката да излезе от кризата чрез увеличаване на производството и повишаване на ефективността за създаването на информационната икономика. Иновациите, които осъществява промишлеността, са съществени за икономическия растеж, за развитието на науката и за повишаване на конкурентоспособността. Логично е решаването на проблема какво и как да се обновява да е подчинено на националните специфични черти на обществото с неговите цели, модели, критерии и показатели, както и с механизмите за реализирането в условията на конкурентна вътрешна и външна среда. Промишлеността осъществява иновациите чрез внедряване на нови продукти или качествено променени произведени продукти, на нови за всеки отрасъл на промишлеността технологични процеси; откриване на нови пазари, разработване на нови източници и доставка на суровини и материали, на промени в индустриалната организация, което по същество изразява същността на реструктурирането. Това означава, че ако реструктурирането на пазарната и продуктова политика се дължи на иновационния процес, те следва да се разбират преди всичко като развитие на информационните и комуникативни технологии, конвергенция с нанотехнологиите, биотехнологиите. Динамиката на превръщането на знанието в икономически резултати поставя нови изисквания пред иновационния процес в промишлеността. Приложението на методиката на Световната банка за оценка на готовността на отделните страни за функциониране на икономиката на знанието за 2006 година показва, че България заема 59-о място от 128 наблюдавани държави и 24-о

сред наблюдаваните 29 страни от Европа. Създаването на условия за търсене на иновативни решения, особено в преработващата промишленост и фирмите, повишаването на разходите за НИРД ще позволят да се измени сегашното положение, когато 75 % от предприятията са с ниско и обезпокояващо равнище на разходите за НИРД и 20 % не осъществяват такива разходи (вж. Чобанова, Р., Иновативността на българската икономика, сп. „Икономика и управление“, кн. 4, 2006.)

Преструктурирането на промишлеността цели преодоляване на изоставането в технологичното ѝ развитие. Обновяването на производството, осъществяването на иновационните процеси е свързано и с увеличаване на инвестициите като цяло и в стратегическите области. Свидетели сме на увеличаващия се размер на чуждестранните инвестиции. Предварителните данни за 2007 година показват, че съотношението на инвестициите към брутният вътрешен продукт извежда България на 7-о място в световен мащаб, на 3-то в рамките на ЕС и на първо място сред източноевропейските страни. Това означава, че страната ни е на най-горещия регион за инвестиции. Нараства броят на издадените сертификати за инвестиции от първи, втори, трети клас. Държавата поема част от разходите за инфраструктура до двора на инвестицията, предоставя терени без търг и конкурс и още редица преференции, които създават примадлива бизнес среда. Това поставя и нови отговорности за бързо и ефективно усвояване на средствата, за подобряване на обслужването на инвеститорите, за премахване на корупционни схеми и облекчаване на разрешителните процедури.

Оценката за голямата роля на инвестициите в промишлеността следва да се извършва не само от гледна точка на привличане на нови чуждестранни инвестиции за създаване на нови предприятия, каквито са в Русе за

производство на резервни части за автомобилната промишленост на Франция, американските предприятия в Севлиево, предприятия в Пловдив, Разград, Силистра и други градове, но и от гледна точка на въздействието на чуждестранните инвестиции в действащи предприятия в страната. Навливането на чужди капитали в циментовата промишленост превърна циментовите заводи в Бели Извор, Златна Панега и други в съвременни предприятия, отговарящи на всички технически и екологични изисквания, пример за въвеждане на нови технологии, организация на производството, мотивация на персонала и за повишаване на ефективността. Големият обем инвестиции разкрива нови възможности за икономически растеж в металургията, химическата промишленост, машиностроенето, енергетиката и другите отрасли.

Много актуално предизвикателство пред промишлеността възниква във връзка с конкуренцията. Проблемът за конкуренцията става още по-значим по няколко причини. От една страна, Европейският съюз като цяло губи предимство по отношение на конкуренти като САЩ и страните от Източна Азия. От друга страна, членството на България в ЕС поставя въпроса доколко българската промишленост е конкурентна и ще може ли да издържи на конкурентния натиск. Конкурентоспособността характеризира изискването да се постига по-висока производителност на труда, увеличаване на реалните доходи и повишаване на жизнения стандарт. Оттук възниква и съществен проблем за постигане на растеж – как да се създадат условия за достигане на по-висока производителност на труда; да се накара човешкият потенциал, капиталът и естествените ресурси да произведат по-голяма стойност. В доклада до Президента на Р. България от 2006 г. за предизвикателствата пред българската икономика до 2010 година се сти-

за до извода, че икономическите реформи в бъдеще предполагат партньорство между държавата и бизнеса, като фокус на икономическата политика стане повишаването на производителността на труда и намаляването на енергийните, материалните и трудовите разходи при производството на единица продукция. Конвергирането на българската икономика в ЕС предполага възприемането на едни и същи цели и политика.

Европейският път към висока конкурентоспособност е очертан в Лисабонската стратегия. Главната цел, която тя поставя, е към 2010 година европейската икономика да стане най-конкурентна и динамична икономика, основана на знанието; реструктурирането на икономиката да бъде съчетано със съответната социална политика, която да осигурява активно участие на гражданите в икономическия и социалния живот. Постигането на тези цели може да се осъществи чрез стимулиране на конкуренцията и предприемчивостта, насърчаване на инициативата, като акцент се поставя върху образованието и повишаването на квалификацията на човека, ресурсите и модернизиранието на европейския социален модел. Ключовите думи в Лисабонската стратегия са икономически растеж, заетост и производителност. България трябва изцяло да съобразява своята политика с целите на Лисабонската стратегия, за да не се превърне в периферия на ЕС.

Петте основни области, в които се отправят препоръки, напълно актуални за България, са:

1. Общество на знанието – привличане на повече научни работници и изследователи в създаването на иновации; поставяне на развойната дейност като основен приоритет; дълбоко навлизане на информационните и комуникативни технологии във всички области.

2. Вътрешен пазар – премахване на бариерите пред свободното движение на стоки, услуги, капитали; ускорено доизграждане на общия пазар на услугите.

3. Бизнес климат – намаляване на общата и административна тежест; подобряване качеството на регулаторната среда; подпомагане на стартирането на предприятия; създаване на среда, която да подкрепя бизнеса.

4. Пазар на труда – развитие на стратегия за обучение през целия живот и трудова активност в по-висока възраст.

5. Околна среда – разпространение на инвестиции в екологията; прилагане на политика, която води до дългосрочно и екологично съобразено повишаване на производителността.

От тези постановки произтичат много конкретни задължения за фирмите. Те са свързани с формиране на собствена стратегия на основата на съвременни технологии и иновации; внедряване на стандарти за управление на качеството, при което фокусът се поставя върху клиентите и тяхното доверие; внедряване на системи за управление на ефективността с цел използване на най-добрите производствени практики, които дават възможност за намаляване на себестойността, разходите и загубите и водят до повишаване на ефективността на основната дейност; създаване на условия за повишаване на квалификацията на работещите в предприятията; участие в мрежи от свързани производства (кълстери), особено за малките и средни предприятия.

Националната икономика, както и промишлеността, не може да бъде конкурентна, без да са конкурентни фирмите, които работят в нея. Специалистите от екипа на Майкъл Портър утвърждават, че без реформа на микрониво растежът, постигнат с успешна макроикономическа политика, е нетраен и трудно би довел до значително нарастване

на brutния вътрешен продукт. Бизнесът все повече се убеждава, че устойчив растеж може да бъде постигнат само чрез подобряване на фирмената конкурентоспособност, а тя се определя от такива основни фактори като качеството на средата и ефективността на стратегиите.

При оценка на бизнес средата важно значение имат такива индикатори, като възможност за започване на бизнес, отсъствие на административни бариери, ефективна защита на конкуренцията, достъп до финансиране. Основните елементи на фирмената стратегия са: усъвършенстване на производствените процеси; избор на конкурентни предимства; обучение на персонала и подобряване на квалификацията му; подобряване на качеството на маркетинга.

Решаването на тези проблеми и предизвикателства пред промишлеността може да бъде успешно само със съдействието и на Европейския съюз. Тук вече изпитанието пред бизнеса е да се съобрази с изискванията, които се поставят. Европейската регионална политика се базира на финансовата солидарност с оглед повече средства да се насочат към по-малко проспериращи региони и социални групи, за да се намалят различията между тях. Основното послание на политиката за сближаване е ускореният растеж и заетост на всички региони и градове на ЕС. Практиката показва, че водеща роля за постигането на резултат принадлежи на промишлеността и на нейното умение ефективно да използва всички видове ресурси. За периода от 2007 до 2013 година България ще получи от ЕС 7 млрд. евро. Умението е промишлеността да развие своя потенциал и да се съобрази с новите предизвикателства. Това изисква, от една страна, да съобрази своята политика с националната стратегическа референтна рамка и на второ място – с оперативните програми.

Националната стратегическа референтна рамка определя основните цели на политиката за развитие и приоритетите, които ще бъдат съфинансирани. Дългосрочната визия на България обединява две конкретни средносрочни цели за периода до 2013 година – засилване на конкурентоспособността на икономиката и развитие на човешкия капитал. За постигане на тези изисквания са утвърдени 4 цели: подобряване на базисната инфраструктура; повишаване качеството на човешкия капитал; насърчаване на предприемачеството, благоприятната бизнес среда и доброто управление; насърчаване на иновациите и развиване на модерна и прозрачна администрация; поддържане на балансирано териториално развитие.

Всеки стратегически приоритет е подкрепен с конкретни действия, описани в оперативните програми. За страната ни тези програми са 7. Към всяка от тях промишлеността има пряко и косвено въздействие. Една от програмите, която има най-голямо значение за промишлеността, е „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика“. Програмата беше утвърдена на 27 септември 2007 г. Тя първа получи „зелена“ улица от европейската комисия. По нея са предвидени 1,2 млрд. евро. Характерно е, че това са безвъзмездни средства. Ресурсите ще бъдат насочени към стартиращи фирми и иновативни предприятия; за внедряване на международно признати стандарти и модернизирани на технологичното оборудване. Обявени са параметрите на три грантови схеми. Първата е за технологична модернизация, от която могат да се възползват малки и средни предприятия. Минималната финансова помощ за бизнеса е в размер на 50 хил. лв., а максималната – 3 млн. лв. Втората схема е за въвеждане на международни стандарти при минимален размер на помощта 10 хил. лв. Третата схема е за подкрепа на иновативните фирми при минимален

размер 40 хил. лв. и максимален 400 хил. лв. Практиката на другите страни показва, че в първите години на членството тези средства се усвояват до 40 %. Предизвикателството пред индустрията и фирмите е да направят такива проекти, с които да защитят своята програма и да получат възможните средства. При прегледа на програмите през 2009 година, ако средствата са усвоени, страната може да получи допълнително финансови средства. Благоприятно е и това, че за страната ни до 2010 година ще се прилага правилото „Н + 3“ вместо 2, което означава, че срокът за усвояване на средствата е 3 години, след като проектите на фирмите са утвърдени.

Членството на България в ЕС е свързано с възникване на нови възможности, но и на множество рискове и предизвикателства пред предприятията в промишлеността. Засилването на конкуренцията на вътрешния пазар ще доведе до постепенно изчерпване на ценовата конкурентоспособност на местните производители. Нивото на цените ще започне да се приближава към средното за ЕС, както едногодишната практика показва. Фирмите сега оцеляват благодарение на ценовите разлики. Нарастването на цените на основните производствени компоненти и на труда ще ги принудят или радикално да променят своите стратегии и операции, или да прекратят съществуването си.

Най-сериозни трудности ще имат фирмите, които работят в отрасли, които в ЕС са в упадък поради излишен капацитет и по-евтин внос от страни извън ЕС, като металургия, текстил, химия; фирмите, които търгуват универсално и са заменими; фирмите, които оцеляват благодарение на конкурентни цени поради по-ниските цени на основните производствени компоненти; фирмите, които печелят от несъвършена правна среда и слабо прилагане на правни-

те норми, на екологичните разпоредби и на разпоредбите, свързани с безопасността на труда; фирмите, които не са ориентирани към съзнателно и критично, организирано и добро поведение на възискателния европейски клиент; фирмите, изградени върху производства, които не се възползват от навлизането на информационното общество като възможност за модернизирание развитието на своите позиции чрез търсене на специфични пазарни ниши и позиции, създаване на партньорство, включване към система от доставчици на многонационални компании.

Преработващата промишленост е основа на експортния потенциал на страните и предприятията, които са в нея. В нея добавената стойност има нисък дял, изоставане в технологичното развитие, ниска производителност, слаб интерес от страна на нови фирми, сравнително ниска инвестиционна активност. Ниската цена на труда е основната причина за тяхната конкурентоспособност.

Основните проблеми, които предприемачите трябва да преодолеят, за да увеличат своята конкурентоспособност, са: ниска производителност, изоставане в технологичното развитие, ниско ниво на маркетинговите проучвания и на управление на международните контакти, наличие на сива икономика, нелоялна конкуренция, бюрокрация.

Преодоляването на тези проблеми поставя като много актуален въпроса за провеждане на подходяща политика за повишаване на конкурентоспособността, включително и чрез средствата на структурните фондове на Европейския съюз.

Данните от последните години показват, че България поддържа висок икономически растеж от 6 %. Още по-високи са темповете на нарастването на промишлената продук-

ция, което показва, че тя е основен генератор за успешния икономически напредък на страната. Разкриха се много нови работни места, което позволи през октомври 2007 година безработицата да е 6-7 %, а в София още по-малка, и това доведе до 20 % нарастване на заплатите без инфлацията.

Независимо от това вече десетина години регистрираме един и същи парадокс: политическата и икономическа стабилност на макроравнище не генерират оптимизъм в населението. Нещо повече песимизмът расте и негативизмът си остава трайна характеристика на българското общество. Редица икономисти смятат, че със замозването на по-широки слоеве от населението това постепенно ще изчезне. Практиката показва, че с нарастването на потреблението ножницата още повече ще се разтваря. С развитието на промишлеността това постепенно ще се изживее.

Това не означава, че и сега няма проблеми, за чието решаване промишлеността може да помогне. Такъв е въпросът, че динамичният растеж довежда до увеличаване на цените на енергията, суровините, хранителните ресурси. Като последица от високата инвестиционна активност и силния приток на инвестиции дефицитът по текущата сметка на годишна основа нараства до 20 % от брутният вътрешен продукт, което е акумулатор на инфлацията, която за 2007 година

надхвърля 10 %. Високото равнище на дефицит и инфлация изисква във всички отрасли, и особено в промишлеността, непрекъснати усилия за увеличаване на конкурентоспособността на икономиката чрез непрекъснато подобряване на инвестиционната среда, качеството на човешкия капитал, работата на публичните институции и балансиране на недостига на спестявания в икономиката чрез следване на разумна и премерена фискална политика.

Първата година от членството на страната в ЕС показва, че българската промишленост (и икономиката като цяло) е изградена на здрава основа и може успешно да се интегрира и конкурира в единния европейски пазар чрез по-ефективно решаване на проблемите по реструктурирането и свързаните с това предизвикателства.

Заклучение

Идеята да се посочи изключително отговорната роля на промишлеността в условията на пазарна икономика обхваща широк кръг от проблеми. Авторът се спира само на някои от тях, като реструктуриране, иновации, иновативност, и на създаването на конкурентна среда. Надявам се, че с други публикации ще се стигне до всеобхватно изясняване на тази сложна и отговорна проблематика в икономическата мисъл. **ИИ**